

Kowalczyk-Heyman, Elżbieta

Cmentarzysko w Karwowie : przyczynek do współpracy archeologiczno-toponomastyczno-histor ycznej

Rocznik Mazowiecki 19, 298-304

2007

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Elżbieta Kowalczyk-Heyman

Cmentarzysko w Karwowie.

(Przyczynek do współpracy archeologiczno-toponomastyczno-historycznej)

W 1925 r., w artykule poświęconym starożytnościom litewskim, Aleksander Spicyn wymienił miejscowość Kokwowo, w której Ludwik de Fleury odkrył (w 1892 r.) wczesnośredniowieczne cmentarzysko z grobami w obudowach kamiennych i przeprowadził badania terenowe (?)¹. De Fleury działał na północno-wschodnim Mazowszu, zwanym obecnie błędnie Podlasiem, jednak tu nigdy nie było miejscowości o nazwie Kokwowo. Pisownia tej nazwy została wyraźnie zniekształcona. Dlatego też, przywołując wiadomość o tym stanowisku, Aleksander Kamiński wyraził przypuszczenie, że rzecz dotyczy wsi Karwowo, w okolicy miasteczka Jedwabne, albowiem tutaj koncentrowały się poszukiwania de Fleury². Na dołączonej do pracy mapie utożsamił ją z Karwowem (-Awissa), gm. Radziłów, leżącym na lewym brzegu Wisły, naprzeciw miasteczka Radziłów (ryc. 1). Kłopot w tym, że na Wysoczyźnie Kolneńskiej, w sąsiedztwie Jedwabnego i Radziłowa, położonych było i jest kilka wsi o tej nazwie, z czego Kamiński zdawał sobie sprawę.

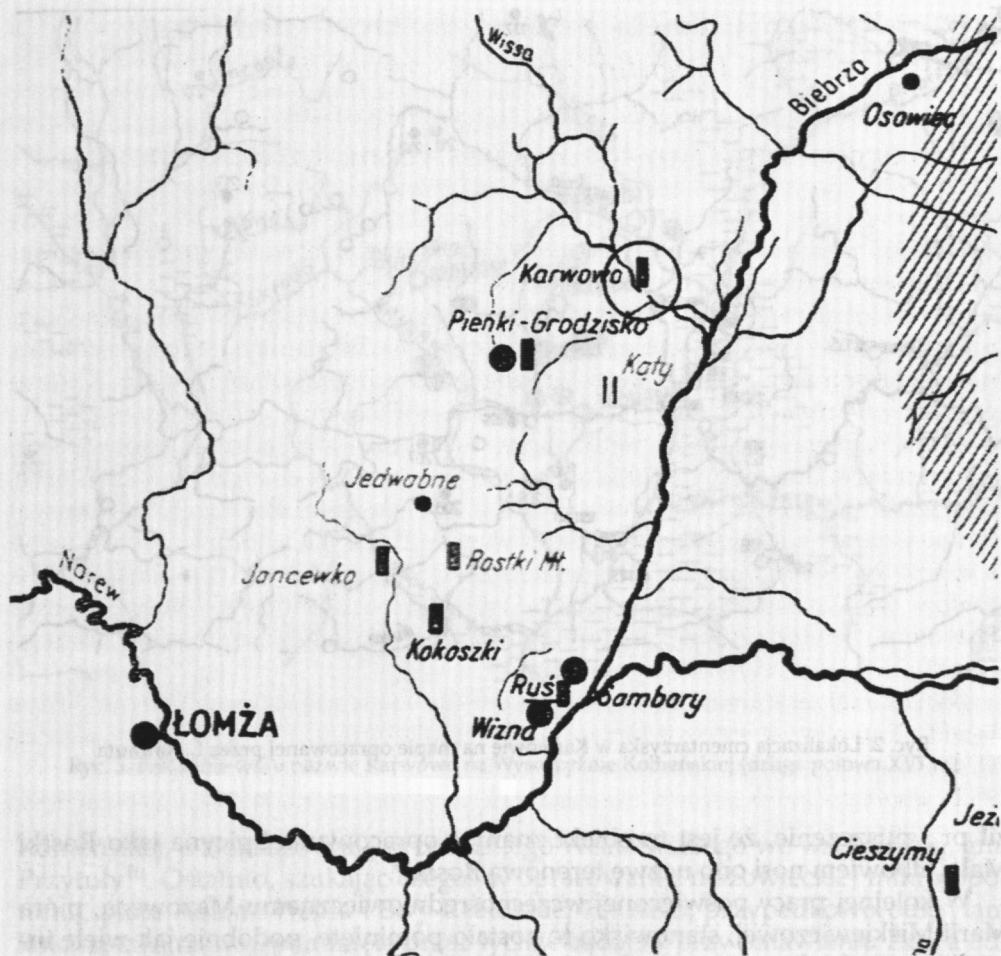
W kilka lat później Kamiński zweryfikował swoją identyfikację i uznał, iż nie było to Karwowo a Kotowo-Plac³. Tej nowej identyfikacji nie uwzględnił Lechosław Rauhut w monografii wczesnośredniowiecznych cmentarzysk mazowieckich. Pod nr 129 opisał cmentarzysko szkieletowe z grobami w obudowach kamiennych w Karwowie, (dawna) gr. Górki-Sypniewo, pow. Łomża⁴, obecnie gm. Stawiski, odwołując się do lektury prac obu wymienionych badaczy. Wieś ta leży na południe od Stawisk, nad niewielkim, lewym dopływem Dzierzbi. W dalszej części wywodu Rauhut poczynił niezrozumiałą uwagę. Napisał bowiem, że być może cmentarzysko należałoby zlokalizować w Karwowie, pow. Kolno, przy szosie Łomża – Stawiski, czyli właśnie tam, gdzie je umieścił początkowo. Zamienił tylko pow. Łomża na pow. Kolno, ale w XX w. w obrębie tego powiatu nie było

¹ A. Spicyn, *Litovskija drevnosti*, „Tauta ir žodis”, t. 3, 1925, s. 158. De Fleury uważał odkrywane cmentarzyska za ślady osadnictwa jaćwieskiego, *O jatvjażskich kladbiščach* (streszczenie referatu), w: *Trudy devjatego archeologičeskago s'ezda v Vil'ne*, Moskwa 1897, t. 2, s. 99.

² A. Kamiński, *Materiały do bibliografii archeologicznej Jaćwieży od I do XIII w.*, „Materiały Starożytne”, t. 1, 1956, s. 221, oraz *Mapa archeologiczna Jaćwieży i niektórych terenów sąsiednich od I–XIII w. naszej ery*.

³ A. Kamiński, *Wizna na tle pogranicza polsko-rusko-jaćwieskiego*, „Rocznik Białostocki”, t. 1, 1961, s. 43 i przyp. 103. Powodem było przypadkowe odkrycie w 1955 r. cmentarzyska w tej miejscowości, z którego udało się odzyskać 5 paciorków szklanych, zob. J. Jaskanis, *Szklane paciorki z miejscowości Kotowo-Plac, powiat Łomża*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. 23, 1956, z. 2, s. 212–213; tegoż, *Kotowo-Plac, pow. Łomża*, „Dawna Kultura”, R. 3, 1956, z. 2 (10), s. 144–145.

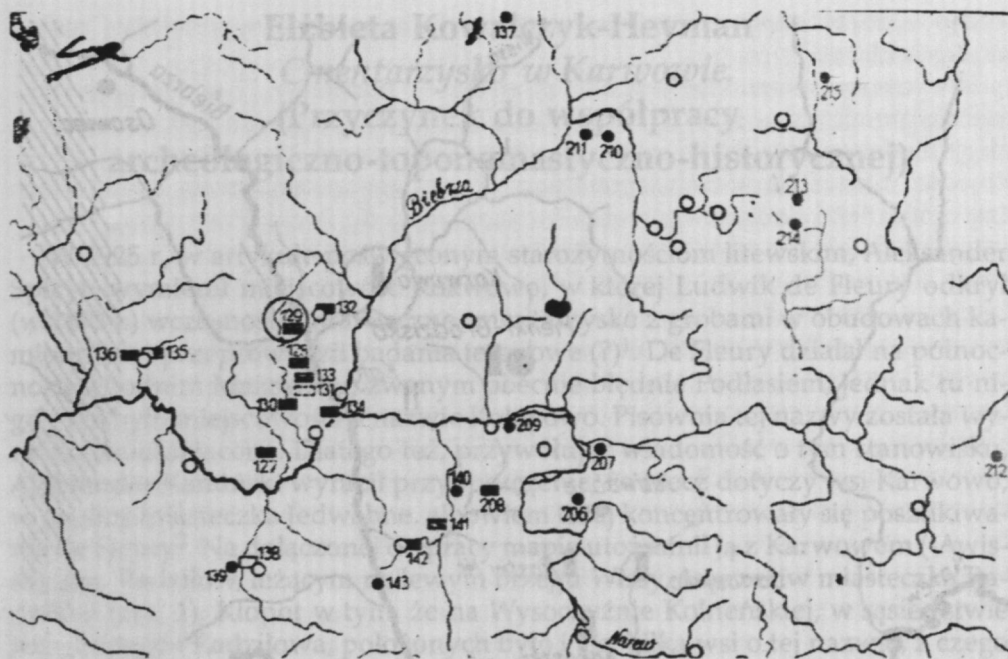
⁴ L. Rauhut, *Wczesnośredniowieczne cmentarzyska w obudowie kamiennej na Mazowszu i Podlasiu*, „Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne”, t. 1, 1971, s. 617, mapa *Wczesnośredniowieczne cmentarzyska „mazowieckie” w obudowach kamiennych*. Dawniej istniały tu obok siebie dwie wsi: Karowo–Konotopa i Karwowo–Zalesie.

Ryc. 1. Lokalizacja cmentarzyska w Karwowie na mapie opracowanej przez A. Kamińskiego

wsi o takiej nazwie⁵. Po czym na dołączonej do pracy mapie oznaczył to cmentarzysko w zupełnie innym miejscu, na prawym brzegu Kubry (Przytulanki), prawego dopływu Wisły, a więc około 12 km dalej na wschód, tam gdzie leży Karwów-Wszebory, gm. Jedwabne (ryc. 2), a dawniej kilka wsi o nazwach dwuczłonowych, których członem utożsamiającym było Karwów (ryc. 3), wszystkie w gm. Jedwabne. Natomiast odnośnie do cmentarzyska w Kotowie-Placu Rauhut wyra-

⁵ Wsi Karwów-Konotopa i Karwów-Zalesie leżały w pow. kolneńskim, ale w dobie I Rzeczypospolitej.

Ryc. 2. Lokalizacja cmentarzyska w Karwowie na mapie opracowanej przez L. Rauhuta

ził przypuszczenie, że jest to obiekt znany z opracowania Spicyna jako Rostki Małe, albowiem nosi ono nazwę terenową Rostki⁶.

W kolejnej pracy poświęconej wczesnośredniowiecznemu Mazowszu, pióra Marii Miśkiewiczowej, stanowisko to zostało pominięte, podobnie jak wiele innych, znanych z literatury przedmiotu⁷. Nie udało się też zlokalizować go w trakcie badań powierzchniowych, prowadzonych w programie Archeologicznego Zdjęcia Polski (AZP) na obszarach 32-80, 33-77, 33-78, 33-79, 34-77, 34-78 i 34-79, czyli tam, gdzie istnieją wsi Karwowo⁸.

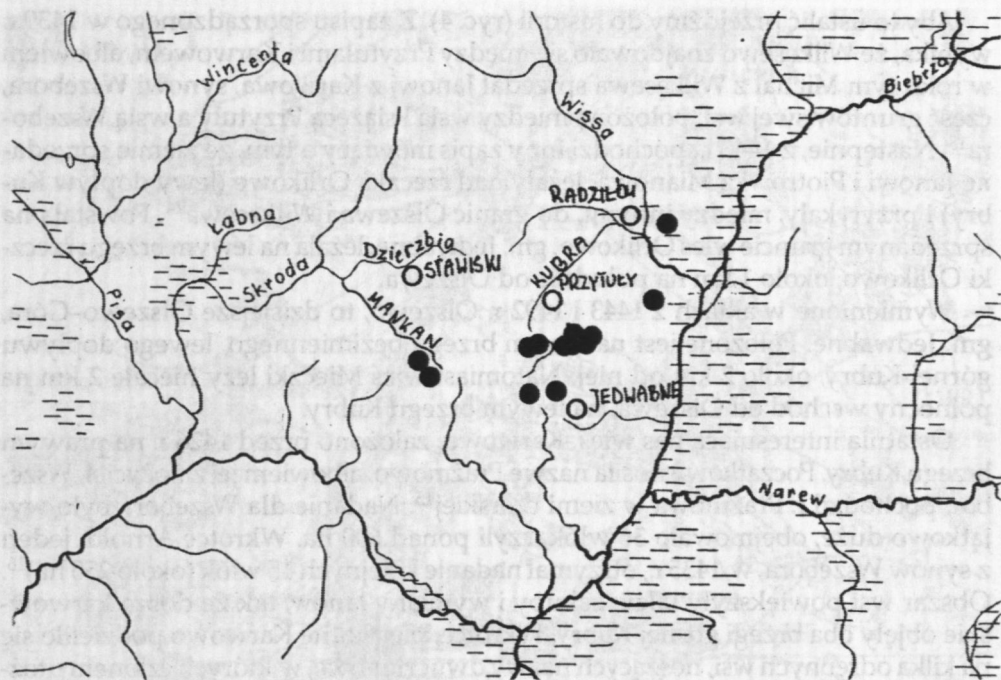
Tyle o archeologii, przejdę do toponomastyki. Zajmując się kilkanaście lat temu nazwami typu *Zale*, pominęłam jedną z nich⁹, poświadczoną na Wysoczyźnie

⁶ L. Rauhut, op.cit., s. 617-618, nr 131. Jest dość prawdopodobne, że cmentarzysko w Kotowie-Placu jest identyczne z badanym przez de Fleury cmentarzyskiem w Rostkach Małych. Na terenie wsi Rostki, powstałej po nadaniu z 1425 r., założono następnie kilka wsi. Jedną z nich były Rostki-Kotowo-Dąbrowa=Kotowo-Plac, leżące obok Rostek Dużych=Rostkowo-Łłowo. Tuż obok leżały zaginione dziś Rostki Małe. A. Kamiński, *Materiały do bibliografii...* oznaczył na mapie stanowisko w Rostkach Małych w miejscu odpowiadającym położeniu Kotowa-Placu.

⁷ M. Miśkiewiczowa, *Mazowsze płockie we wczesnym średniowieczu*, Płock 1982.

⁸ Archeolodzy prowadzący tu badania AZP nie poprzedzili ich kwerendą archiwalną.

⁹ E. Kowalczyk, *O Żalach, czyli o potrzebie kwerendy i fachowej interpretacji źródeł pisanych w badaniach archeologów wieków średnich*, „Archaeologia Historica Polona”, t. 5, Toruń 1997, s. 237-247.

Ryc. 3. Położenie wsi o nazwie Karwowo na Wysoczyźnie Kolneńskiej (druga połowa XVI w.)

Kolneńskiej, a zlokalizowaną przez Jerzego Wiśniewskiego we wsi Mieczki, gm. Przytuły¹⁰. Ostatnio, szukając czegoś w opracowaniu mazowieckiej mikrotoponimii, pióra Adama Wolffa i Ewy Rzetelskiej-Feleszko, przypadkowo odkryłam kolejną taką nazwę, pominiętą przez tychże badaczy przy omawianiu *Żali*, a odnotowaną w omówieniu nazwy *Dębowy*. Odnosiła się ona do węgła (narożnika) pól. Zlokalizowano ją w Wilkəsewie (Wilkasach)¹¹. Nieoczekiwanie okazało się, że poświadczenie źródłowe obu *Żali* jest identyczne, a zatem jest to ta sama nazwa. Zawiera ją akt zamiany pól między właścicielami wsi Olszewo i Wilkəsewo, spisany w 1492 roku. Granice zamienianych pól zostały określone następująco: *incipiendo ab angulo Brzozowy, ad angulum Dambowy post Cubram penes graniciae Myeczowska currentes usque ad alium angulum Dambowy dictum Zalye in Wilkasso*¹². Zatem tak nazwane miejsce leżało nie tyle w Wilkəsewie, co na granicy pól Olszewa i Wilkəsewa. Kłopot w tym, że Wilkəsewo już nie istnieje. Zanikło przed połową XVI wieku. Gdzie zatem było położone?

¹⁰ J. Wiśniewski, *Dzieje osadnictwa w powiecie grajewskim do połowy XVI w.*, w: *Studia i materiały do dziejów powiatu grajewskiego*, t. 1, red. M. Gnatowski, H. Majecki, Warszawa 1975, s. 24.

¹¹ A. Wolff, E. Rzetelska-Feleszko, *Mazowieckie nazwy terenowe do końca XVI w.*, Warszawa 1982, s. 39, 318.

¹² *Metryka Koronna* (dalej cyt. MK) 6, 289. Wypisy z kartoteki Zakładu Atlasu Historycznego Mazowsza w Instytucie Historii PAN w Warszawie.

Aby to ustalić przejdźmy do historii (ryc. 4). Z zapisu sporządzonego w 1439 r. wynika, że Wilkxsewo znajdowało się między Przytułami i Karwowem, albowiem w roku tym Michał z Wilkxsewa sprzedał Janowi z Karwowa, synowi Wszebora, część gruntów swej wsi, położoną między wsią księżęcą Przytuły a wsią Wszebora¹³. Następnie, z 1443 r., pochodzi inny zapis mówiący o tym, że ziemie sprzedane Janowi i Piotrowi z Mianowa, leżały nad rzeczką Orlikowo (lewy dopływ Kubry) i przytykały, między innymi, do granic Olszewa i Wilkxsewa¹⁴. Powstała na sprzedanym gruncie wieś Orlikowo, gm. Jedwabne, leżała na lewym brzegu rzeczki Orlikowo, około 1 km na południe od Olszewa.

Wymienione w aktach z 1443 i 1492 r. Olszewo, to dzisiejsze Olszewo-Góra, gm. Jedwabne. Położone jest na lewym brzegu bezimiennego, lewego dopływu górnej Kubry, około 2 km od niej. Natomiast wieś Mieczki leży niecałe 2 km na północny wschód od Olszewa, na lewym brzegu Kubry.

Ostatnią interesującą nas wieś, Karwovo, założono przed 1426 r. na prawym brzegu Kubry. Początkowo nosiła nazwę Prażmowo, albowiem jej założyciel, Wszebor, pochodził z Prażmowa w ziemi czerskiej¹⁵. Nadanie dla Wszebora było wyjątkowo duże, obejmowało 36 włók, czyli ponad 600 ha. Wkrótce Arnold, jeden z synów Wszebora, w 1435 r., otrzymał nadanie kolejnych 15 włók (około 250 ha)¹⁶. Obszar wsi powiększyły także zakupy i wymiany łąnów, tak że dobra karwowskie objęły oba brzegi górnej Kubry. Wkrótce, pierwotne Karwovo podzieliło się na kilka odrębnych wsi, noszących nazwy dwuczłonowe, w których członem utożsamiającym było Karwovo, a wyróżniającym: -Wszebory, -Zabłocie, -Polki, -Stryjaszki, -Pawelki, -Byczki, -Karpisze (zaginione), -Kubrzane, wszystkie położone w dzisiejszej gm. Jedwabne.

Z przytoczonych zapisów wynika zatem, że zaginione Wikxsewo graniczyło z Olszewem, Orlikowem, Karwowem i Przytułami oraz być może z Mieczkami. Na mapie *Mazowsze w drugiej połowie XVI wieku*, zlokalizowano je, jak sądzę orientacyjnie, na północny zachód od Karwowa, na lewym brzegu Kubry, między Mieczkami i Olszewem-Górami¹⁷. Stąd też zapewne wzięła się pomyłka Wiśniewskiego w lokalizacji wspomnianych *Zali* w Mieczkach. Czy jednak taka lokalizacja Wilkxsewa jest poprawna? Sądząc z przytoczonych wyżej przekazów nie. Położenie tej wsi należałoby przesunąć nieco na południe, w stronę Orlikowa i Karwowa. Nie wykluczone, że leżała ona w widłach rzeczek Orlikowo i Kubra, w pobliżu Karwowa-Pawelków, a należące do niej grunty, położone były po obu stronach Kubry. W trakcie prowadzonych badań powierzchniowych AZP nie odnotowano tu jednak śladów wsi późnośredniowiecznej¹⁸.

¹³ MK 335, 97.

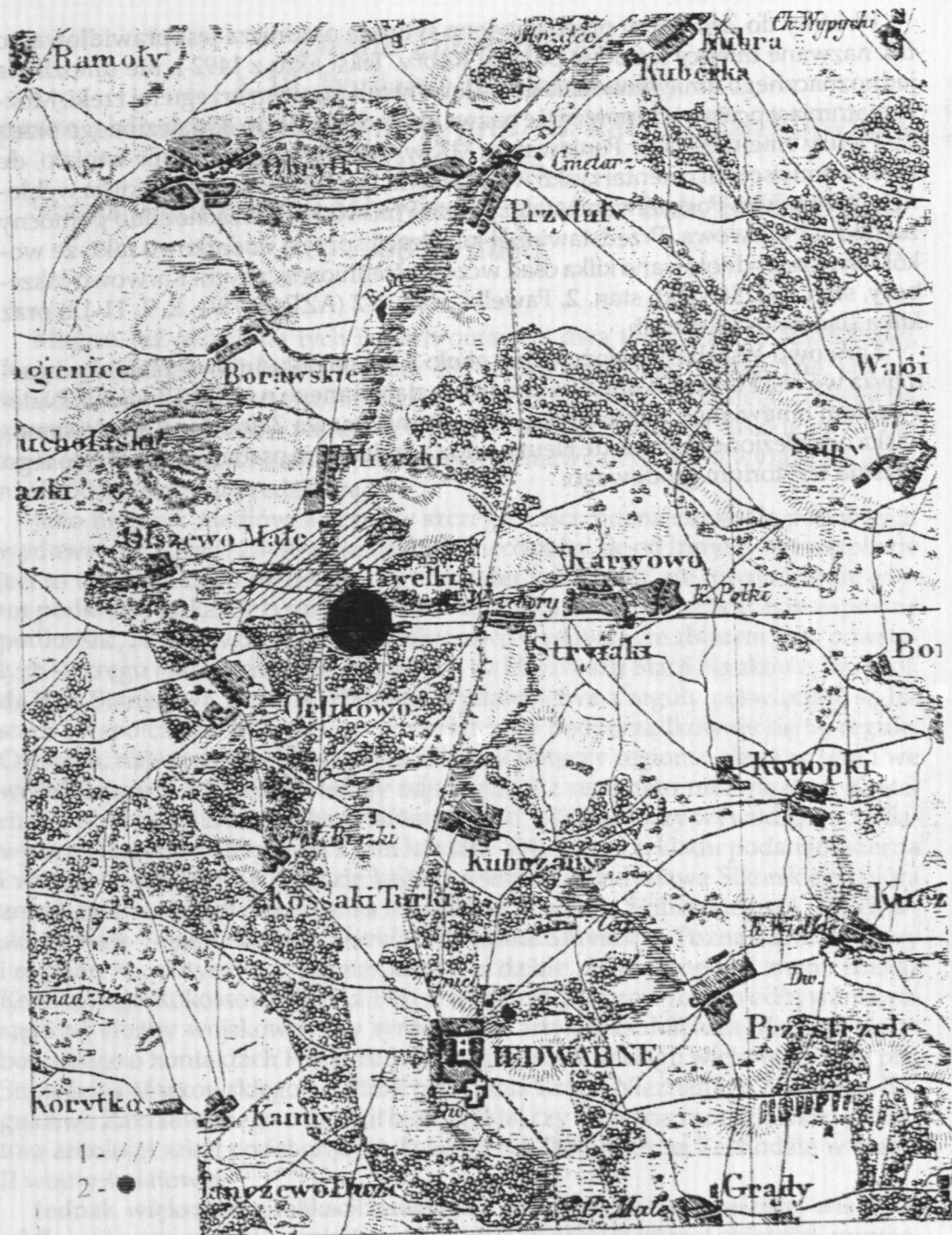
¹⁴ *Herbarz Ignacego Kapicy Milewskiego (dopelnienie Niesieckiego)*, wyd. Z. Gloger, Kraków 1870, nr 384.

¹⁵ *Metryka Księstwa Mazowieckiego z XV-XVI w.*, t. I: *Księga oznaczona nr 333 z lat 1417-1429*, wyd. A. Włodarski, *Pomniki Prawa*, t. V, Warszawa 1918, nr 453.

¹⁶ MK 335, 33.

¹⁷ *Atlas historyczny Polski. Mazowsze w drugiej połowie XVI wieku*, red. W. Pałucki, cz. 1: *Mapa, plany*, cz. 2: *Komentarz, indeksy*, Warszawa 1973.

¹⁸ Badania te były przeprowadzone bardzo niestarannie i bez wymaganego przygotowania archiwalnego. Nie mogę wykluczyć, że na miejscu Wilkxsewa powstały Karwovo-Pawelki.

Ryc. 4. Osadnictwo nad górną Kubrą na Karte des Deutschen Reiches, 202 Gehsen, 1919, skala 1:100 000, odbitka nieskalowana. Legenda: 1 – przypuszczalna lokalizacja wczesnośredniowiecznego cmentarza z grobami w obudowach kamiennych; 2 – przypuszczalne położenie zaginionej wsi Wilkęsewo.

Wróćmy do *Żali*. Jeżeli przedstawiona sytuacja osadnicza jest prawidłowa, to tak nazwane miejsce leżało w pobliżu Kubry. Tekst aktu z 1492 r. nie umożliwia jednoznacznego umiejscowienia go na lewym lub prawym brzegu tej rzeki. Można natomiast postawić hipotezę, że nazwa *Żale* odnosi się do odnalezionego przez de Fleury cmentarzyska. Ponieważ w XIX w. Wilkęsewo dawno nie istniało, de Fleury umiejscowił cmentarzysko w Karwowie, wsi leżącej najbliżej, która wchłonęła Wilkęsewo. Poszukiwania należy zatem prowadzić na zachód lub północny zachód od Karwowa. Przedstawionej lokalizacji sprzyja dodatkowo fakt, że wokół Karwowa odnotowano kilka osad wczesnośredniowiecznych: Karwowo-Wszebory, stan. 1-2, Stryjaki, stan. 2, Pawelki, stan. 1-2 (AZP 33-78/1, 2, 9, 11-12) oraz kilka śladów osadniczych.

Karwowo-Wszebory położone jest około 7 km na południowy zachód od grodziska we wsi Pieńki-Okopne (-Grodzisko), datowanego na XII-XIII wiek¹⁹. Należy zatem omawiane cmentarzysko, o ile istotnie nazwa *Żale* odnosi się do stanowiska odnalezionego przez de Fleury, wraz z sąsiednimi osadami włączyć do tego właśnie terytorium grodowego.

¹⁹ W. Pela, *Pieńki-Grodzisko, gm. Jedwabne, grodzisko*, w: *Informator Archeologiczny. Badania rok 1979*, Warszawa 1980, s. 179-180; W. Pela, Z. Skrok, *Wykopaliska na rubieżach Mazowsza*, „Ziemia Łomżyńska”, t. 3, 1987, s. 119-124.